

7. Maktparadigmet ifrågasatt

Våra internationella relationer är till allra största delen fredliga i så motto att de består av handel, turism, vetenskapligt utbyte, positiva diplomatiska kontakter etc. Det finns en annan sida också. Kanske är det den man ofta tänker på när man talar om internationella relationer. Konflikter mellan nationer. Hur hanterar vi dem, och hur förebygger vi krig? Jordens stater har med få undantag byggt upp stora militär-industriella komplex. Idén bakom dessa bygger på att avskräcka varje tänkbar fiende från att anfälla det egna territoriet. Man brukar tala om ett ”maktparadigm” eller ett ”maktrealistiskt” paradig.

Vi ska se litet närmare på detta tänkesätt med utgångspunkt från några av de största ideologerna inom området. Sedan kommer jag att ställa detta synsätt emot ett annorlunda sätt att tänka vilket jag kallat ”det framväxande paradigmet”. Det senare har mycket gemensamt med Human needs theory och Gandhis lära (kap. 3 och 5).

Maktparadigmet

Maktparadigmets sätt att se på konflikter mellan nationer tar som utgångspunkt makt och inte mänskliga behov. Makt betraktas som makt *över andra*, snarare än makt *tillsammans med andra* eller makt *att göra någonting*. Det ses inte heller som *makt över sig själv* (jfr. Gandhi hos vilken detta var viktigt). Således handlar det om att skaffa sig kontroll över andra så att man skyddar sig själv. Härvid finner man det nödvändigt att använda hot om våld för att avskräcka och, som en naturlig följd av detta, våld när man inte ser någon annan utväg. Det handlar därför om *reglering* av konflikter och inte om *konfliktlösning* där man söker se till allas behov *innan* man gemensamt försöker finna lösningar (definition av reglering av konflikter jämfört med konfliktlösning, se s. 60, fotnot 1).

Låt oss se på hur maktparadigmet har vuxit fram. Jag kommer att översiktligt ta upp några av de mest inflytelserika ideologerna, nämligen Thomas Hobbes, Carl von Clausewitz och Hans Morgenthau vilka redan omnämns i kapitel 3 (s. 38).

Thomas Hobbes

Thomas Hobbes levde i England under tiden för de stora inbördeskrigen i mitten av 1600-talet. Hans mest berömda verk är *Leviathan*¹ som publicerades första gången 1651. Den första delen handlar om den mänskliga naturen och den andra om behovet av en maktfullkomlig stat som behövs för att skydda människan från att förgöra sig själv.

Människor strävar enligt Hobbes rastlöst efter makt, t.o.m. ständigt ökande makt. Alla gör det visserligen inte lika mycket, men det är bara en gradfråga. Intressant är att Hobbes menar att skälet till människans strävan efter mer makt är att hon ständigt måste tillskansa sig mer för att ha tillräckligt för att leva väl. Det finns alltså en idé här om ständig tillväxt: Vi kan inte i framtiden ha vad vi har nu om vi inte får mer och mer. Detta har påpekats av C. B. Macpherson (professor i politisk ekonomi vid Toronto universitet) i hans introduktion till *Leviathan* (Hobbes, 1968).

Hobbes' värld präglas av en konstant tävlan efter makt. Vad den ena får av rikedom, ära och kontroll förlorar den andra. Detta leder till tvister, fiendskap och krig eftersom sätten att uppnå de eftertraktade värdena är att döda, undertrycka och utmanövrera den andra. Resultatet blir en oerhört farlig värld där det gäller att skada och förgöra den andra för att överleva själv.

Genom att det finns människor som vill ha mer än säkerheten kräver, kommer andra, som inte har så stora anspråk, att tvingas till att öka sin makt på andras bekostnad. Detta i rent självförsvar för att inte själva förtryckas.

Människan gör, av säkerhetsskäl och för ärans eller sitt ryktes skull, intrång på andras territorier för att nå fördelar. Om det inte finns någon stark yttre makt som hindrar henne kommer det att uppstå ”ett allas krig emot alla” och då finns det ingenting som heter rätt eller fel. Människorna måste därför delegera makt till en enväldig härskare eller till en församling. Dess uppgift blir att försvara undersåtarna. Utan denna härskarmakt kommer krig att uppstå mellan dem.

Det finns i det här synsättet ett uppenbart drag av egoism och individualism. Människan har rätt att använda makt för att nå egna fördelar. Hobbes skriver att ”naturlagen” förbjuder människan att göra något som är destruktivt för henne själv, uppenbarligen helt oberoende av alla andra. Vi ser hur Gandhi, tvärtom, talar om en ”gudomlig lag” enligt vilken de egna intressena är beroende av andras väl, och att det betyder att vi bör lida och t.o.m. dö för andra (Iyer, vol. II, s. 122).

---

¹ Leviathan var ett mytiskt havsodjur i Gamla Testamentet. Leviathan förkroppsligade ondskans krafter som tuktades av Jahve. Som titel på Hobbes verk syftar namnet på den allsmåktiga statsmakten. (Ur NE.)

Hobbes ger sex skäl till att människan skiljer sig från bin och myror vilka lever fredligt i samhällen:

1. Människan söker ständigt efter ära och värdighet, något som djuren inte gör.
2. Djuren eftersträvar det goda för dem själva och därigenom skapar de gemensamma värden. Människan, däremot, jämför sig själv med andra i tävlan och värderar därför endast det som är bättre än det andra har.
3. Djuren resonerar inte förnuftigt som människan som betraktar sig som visare och mer skickad att styra än vad andra är. Genom att den ena vill göra en sak på ett sätt och en annan på ett annat uppstår förödelse och krig.
4. Djuren har inte ord som blandar samman det goda med det onda.
5. Djuren bekymras inte av att se förstörelse och blir inte förargade på sina ”kamrater”, medan människan är som mest störande när hon är vid gott humör, därför att hon älskar att utöva ”visdom” och kontrollera de styrandes handlingar.
6. Slutligen, djuren lever enligt naturens lagar medan människan endast har egna, artificiella, avtal. Därför är det inte underligt att det behövs en enväldig Makt som håller henne nere så hon inte kan skada andra.

Detta synsätt är intressant att jämföra med Erich Fromms (1976a). Som vi sett (kap. 1) skiljer Fromm mellan den godartade och den elakartade aggressionen. Den defensiva aggressionen tillhör den godartade, och står i princip i livets tjänst, även om resultatet kan bli det motsatta. Han skriver att defensiv aggression är mycket vanligare hos människan än hos djuren av flera skäl, nämligen

1. p.g.a. sin fantasi och sitt minne reagerar människan inte bara på ögonblickets faror och hot,
1. hon kan av ledare bli övertalad att se faror där de inte existerar,
2. människan, i likhet med djuren, försvarar sig mot hot mot vitala intressen, men hennes vitala intressen är mycket mer vittomfattande än djurens, därför att hon har psykiska och sociala behov lika väl som fysiska. P.g.a. människans speciella medvetenhet om sin existentiella situation har hon problem att lösa som är av en helt annan art än djurens. Sålunda måste hon kunna orientera sig i livet. Fromm menar att hon behöver något att värda, något att tro och lita på. Hon behöver mening och sammanhang. Därför följer hon gärna karismatiska ledare.

Tre sätt att se på krig

Den rysk-amerikanske vetenskapsmannen Anatol Rapoport (1982) har skrivit en introduktion till den engelska översättningen och nytryckningen av Clausewitz' mest kända verk "Vom Kriege". Han jämför här tre sätt att se på krig:

1. kriget är resultat av politiska, rationella överväganden och handlingar, ett synsätt som Clausewitz representerar,
2. det slutliga kriget ska inleda en ny tidsålder,
3. kriget kan utvecklas till en katastrof där allt liv på jorden, eller en stor del av det, kommer att förgöras.

Den andra kategorin talar om en ny tidsålder efter kriget. Gud eller människor, kanske naturen, ger upphov till "det slutliga kriget". Korståg och heliga krig ses som medel att ena världen under en enda tro eller härskare. Kriget kan på så sätt ses som ett nödvändigt ont.

Kärnvapnets existens har gjort att den tredje kategorin har fått en stark verklighetsförankring. Det faktum att kärnvapnen hotar allt liv på jorden har påverkat tänkandet, men ändå inte fått de som företräder maktparadigmet att totalt ändra uppfattning. Jag återkommer till detta.

Rapoports tes är att *vårt sätt att se på krig i stor utsträckning påverkar vårt beteende*. Tanken styr politiken. Därför är det viktigt hur vi tänker — och talar. Människan behöver inte vara ett viljelöst offer.

De finns tre alternativ: 1) Civilisationen förintas av ett globalt krig, 2) krig fortsätter som tidigare att ständigt uppträda och 3) krig som ett sätt att hantera konflikter utrotas helt. Vilket alternativ som kommer att inträffa beror till stor del på hur människor tänker, talar och skriver om krig, säger han.

Carl von Clausewitz

Clausewitz föddes år 1780. Hans militära bana påbörjades redan vid 13 års ålder. Senare blev han officer vid den preussiska armén. Hans ovan nämnda, oerhört inflytelserika verk om kriget publicerades postumt samma år han dog, 1832. Han levde således under en tid då Europa skakades av Franska Revolutionen och Napoleonkrigen.

Clausewitz (1982, orig. 1832) såg krig som ett rationellt instrument för nationell politik. Motivet är alltid att tillgodose nationella intressen. Kostnaden vägs mot möjliga vinster. Krig är alltså en kalkylerad handling. Det förs aldrig för sin egen skull. Clausewitz' mest citerade uttryck är att krig är en fortsättning av politiken med andra medel. Kriget är alltid ett medel. Därför får inte det politiska synsättet underordnas det militära.

Makt utövas i nationens intresse, skriver Clausewitz. De politiska målen växlar. Det gäller i krig att få fienden att böja sig för vår vilja och att försvaga honom till den grad att han inte kan slå tillbaka. Helst ska han desarmeras för gott. Därför är det viktigt att erövra hans territorium. Om han inte nedkämpas, kommer han att tvinga oss att följa hans vilja. Här finns en klar likhet med Hobbes' tänkande: Människan tävlar konstant, och om hon inte har makten kommer hon att förlora den till sin motståndare. Det är fråga om ett nollsummespel: Det som den ena vinner, förlorar den andra. Det gäller för Clausewitz lika väl som för Hobbes.

Vad har då människan för orsak att föra krig? Clausewitz anger två motiv. Det ena är instinktiv fientlighet och det andra är fientlig avsikt. Människan är aggressiv och fientlig till sin natur. Känslor är viktiga och människan har en fientlig instinkt. Här har Clausewitz samma inställning som Lorenz (se kap. 1) och Hobbes.

Clausewitz lägger emellertid till något mer: Samtidigt är krig en intelligent handling. Det är en politisk, kontrollerad handling. Det är resultatet av ett val, en vilja. Fientlig avsikt är enligt Clausewitz viktigare än den instinktiva aggressionen, fientligheten. Häri skiljer han sig från Lorenz och kanske också från Hobbes.

Rapoport skriver i sitt ovan nämnda förord att Clausewitz' stora bidrag var att han gjorde människor *medvetna* om hur krig kan användas som ett medel för nationell politik. Rapoport fäster vidare uppmärksamheten vid den förändring som skett i och med utvecklingen av kärnvapen. Han tar starkt avstånd från föreställningen att ett kärnvapenkrig skulle kunna vara rationellt över huvud taget. Han framhåller att Clausewitz aldrig nämnde avskräckning som ett politiskt motiv.

Avskräckning är idag det vanliga argumentet för den s.k. realpolitiken, som grundas på maktparadigmet. Jag ska nu i vår berättelse introducera den store ideologen Hans Morgenthau vars syn är intressant därför att mycket av hans tänkande återfinns i dagens politik. Nu förs också avskräckningen in som motiv.

Hans Morgenthau

Morgenthaus viktigaste verk, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, publicerades första gången år 1948. Vid denna tidpunkt hade kärnvapnen utvecklats och använts i Hiroshima och Nagasaki (år 1945). Vi känner de fruktansvärda konsekvenserna. Sovjetunionen tävlade med USA och skulle snart få sina egna kärnvapen, och kapplöpningen skulle komma att fortsätta. Morgenthau skrev ett förord till sin tredje upplaga, 1960. Han var då medveten om riskerna i modern krigföring; vad ett obe-

gränsat kärnvapenkrig skulle kunna leda till. Detta påverkade emellertid inte hans ställningstagande.

Morgenthau (1967, orig. 1948) anger som sin avsikt att han vill skriva en *realistisk* teori om internationell politik och därvid upptäcka och försöka förstå de krafter som avgör politiska relationer mellan stater. Makt är det viktigaste begreppet. Det avser människans kontroll över andra människor, deras tankar och handlingar. I likhet med Clausewitz betonar Morgenthau att staterna verkar i enlighet med sina intressen.

Han tror att det finns en inre *drivkraft hos människor att dominera*. Det är inte en blind drift eller instinkt, men den är betydelsefull. Människan kan *söka makt* för att genomföra sina mål men också *som ett mål i sig*.

Den politiska kampen om makt

Faktum är att Morgenthau inskränker internationell politik till att handla om makt och staternas strävan efter säkerhet. På så sätt *definierar* han internationell politik som maktpolitik. Handel, turism och annat räknar han inte in. Diplomati är däremot viktigt, något jag återkommer till.

Liksom Clausewitz och Hobbes betonar han starkt tävlan mellan staterna. Han medger att antropologiska studier har visat att vissa primitiva folk ”tycks vara fria från strävan efter makt”², men han framhåller att det finns ingenting som tyder på att detta skulle fungera i en skala som skulle kunna omfatta hela världen. Att sträva efter makt är en *nödvändighet*. Detta motiverar han i termer som starkt påminner om Hobbes:

”Det skulle vara meningslöst och även självdestruktivt att befria ett eller ett annat folk på jorden från önskan att ha makt då man samtidigt låter denna strävan vara kvar hos andra. Om inte önskan efter makt utplånas överallt i världen, skulle de som eventuellt är botade helt enkelt falla offer för andras maktutövning” (Morgenthau, 1967, s. 31, min övers.).

Maktutövningen är inte alltid lika stark. Olika förhållanden modifierar den.

Morgenthau polemiserar med ”kapitalisterna och deras kritiker” och hävdar att det är ett grundfel när man försöker reducera politiska problem till ekonomiska. Han tar exempel i en rad europeiska krig, bl.a. de två världskrigen, och menar att ekonomiska konsekvenser var biprodukter. I de ansvariga statsmännens tankar fanns inte ekonomiska motiv när de beslutade om fred eller krig.

---

² Erich Fromm (1976a) har gått igenom material från antropologerna Ruth Benedict, Margaret Mead, G. P. Murdoch och C. M. Turnbull. Efter analys av trettio samhällen har han klassificerat dessa i tre kategorier, varav en innehåller samhällen där enligt Fromm ”det finns mycket litet fiendskap, våld och grymhet bland folket, inga stränga straff, knappast några brott, och krig förekommer inte alls eller spelar en ytterst obetydlig roll” (s. 187). Fromm kallar dessa samhällen för livsbejakande.

Det finns en tendens att dominera på *alla nivåer*, inte bara mellan stater. Inhemsk politik är utsatt för denna tävlan om makten. Det gäller också affärsförbindelser och förhållandet mellan arbetsgivare och arbetskraft.

Krig måste legitimeras hos folken

I en demokrati är det nödvändigt att legitimera kriget, framhåller Morgenthau. Det behövs även i andra styrelseformer beroende på världsopinionen och de inbördes förhållandena mellan staterna. En imperialistisk politik måste legitimeras. Ska status quo ändras är det upp till den som vill förändring att visa att den stat som blir anfallen förtjänar det.

När imperialistiska krig ska rättfärdigas baseras det inte på internationell lag (som är allierad med status quo) utan på andra värden. Morgenthau ger exempel på några viktiga motiv: säkerhet, hämnd, ära och rättvisa. Den oftast använda förklädningen för att rättfärdiga imperialism är dock, säger han, anti-imperialistisk ideologi. Båda sidor försvarar sig mot den andras imperialism och säger sig föra krig för att trygga freden. Det blir en strid mellan gott och ont där den egna sidan helt står för det goda.³

Morgenthau ser en fara i att hänvisa till högre värden i synnerhet när det är för andra stater räkning. Han rekommenderar att utrikespolitiken definieras strikt i termer av nationella intressen.

Teorin om maktbalans

Maktbalanseteorin baseras på balansvägens metafor. Den har sitt ursprung i ett mekaniskt tänkesätt.

Morgenthau ser maktbalansen som något *nödvändigt*. När det finns många suveräna stater i ett system, leder det till att dessa försöker hålla varandra i schack. Det är en naturlig följd av maktpolitiken och en i huvudsak stabiliserande faktor, menar han. När maktbalansen lyckas, leder den till att staterna inte invaderas och domineras av andra.

Morgenthau ger många och starka skäl *mot* maktbalanseteorin som den ledande principen för internationell politik men förordar den ändå, därför att det, enligt hans bestämda mening, inte finns något val så länge som vi inte har en världsstat.

Han beskriver noggrant svagheterna i systemet och pekar bl.a. på det faktum att *det inte finns något allmänt erkänt kriterium för att mäta och jämföra makten hos stater*. Man har använt storleken av territorier och befolkningar samt styrkan i beväpningen, men det är inte tillfyllest eftersom kvaliteten måste tas med i beräkningen. Osäkerheten i bedömningen av graden av makt ger upphov till betydande svårigheter att hålla balansen.

---

³ Detta kan hänga samman med vår psykologiska försvarsmekanism, projektion, som gör att vi gärna tillskriver andra (individer, grupper eller nationer) det onda vi inte förmår att se hos oss själva.

Detta leder oss till den av Morgenthau beskrivna andra svagheten, nämligen att *maktbalans är en chimär*. Kampen om makten, i kombination med den nämnda osäkerheten hur makt ska bedömas och beräknas, kommer att leda till ständigt ökade försök att bli mäktigare än de stater med vilka man tävlar. Detta, i sin tur, leder till att alla stater vill ha en säkerhetsmarginal, d.v.s. vara litet starkare än motståndaren.

Eftersom jag finner detta vara ett mycket intressant ställningstagande hos den person som ses som maktbalansteorins kanske främst förespråkare, vill jag citera Morgenthau på denna punkt (min övers.):

”Denna osäkerhet i kalkylerna avseende makten gör inte bara att man inte kan applicera maktbalansen i praktiken utan leder också till dess motsats. - - - Staten måste försöka att ha en säkerhetsmarginal som kan tillåta den att göra felaktiga kalkyler och ändå behålla maktbalansen. För att få det måste faktiskt alla stater som aktivt tar del i kampen om makten sikta inte mot en balans — d.v.s. jämlikhet — utan försöka tillskansa sig mer makt själva. Och eftersom ingen stat kan förutse hur stora dess felkalkyler kan komma att visa sig vara, måste slutligen alla stater söka få så mycket makt de någonsin kan under de rådande omständigheterna. Bara på så sätt kan de hoppas få största möjliga säkerhetsmarginal, vilken de behöver för att kompensera för de största tänkbara fel de kan komma att begå” (Morgenthau, 1967, ss. 201-202).

Morgenthau påpekar också att eftersom *alla stater lever i ständig rädsla att deras rivaler ska beröva dem deras maktposition*, har alla stater ”ett vitalt intresse att förutse en sådan utveckling och därvid göra mot andra vad de inte vill den andra ska göra mot dem” (s. 202).

Sålunda försöker de stater som är engagerade i maktkampen att upphäva maktbalansen till sin egen kortsiktiga fördel! Inte att undra på då att maktbalansen är instabil och leder till en upprustningsspiral.

Allt detta låter mycket avskräckande, och man ställer sig frågan att om teorin är riktig, varför är då inte krig mellan stater mycket vanligare än de faktiskt är. Morgenthau skriver att världsopinionen, etik, sedvänjor och internationell lag fungerar som motkrafter till maktkamp och strävan efter att dominera.

Det finns tre slags krig som har att göra med maktbalansen, säger han, nämligen krig i förebyggande syfte (även om den tanken är motbjudande för den allmänna demokratiska opinionen), anti-imperialistiska och imperialistiska krig.

Vi har tidigare talat om behovet av att legitimera krig. Morgenthau beskriver hur staternas [egentligen ledarnas]⁴ maktbegär leder till att höga principer utnyttjas och transformeras till ideologier för att förkläda, rationalisera och rättfärdiga deras handlingar. I stället för att försvara egna, själviska behov säger man sig vid interventioner i andra staters angelägenheter

---

⁴ Hakparentes indikerar att inlägget är mitt eget.

försvara maktbalansen och det internationella samhället. Det är dock i själva verket den egna maktpositionen man vill försvara, hävdar Morgenthau.

Avskräckning

En grundidé bakom säkerhetspolitiken idag är avskräckning. Militär upprustning motiveras med en förväntad risk för anfall av någon annan stat. Rustningar ses som försvar. De vill avskräcka eventuella fiender från att anfalla genom att göra det alltför kostsamt för dem att nå sina mål. Vi har ovan sett att Burton har en helt annan syn på avskräckning. Hans behovsteori ger en förklaring till varför inte alltid avskräckning fungerar (kap. 3, s. 41 och kap. 5, s. 65).

Morgenthau framhåller att det politiska målet med militära förberedelser är att avskräcka fienden från att använda sina militära resurser. Härigenom ska man slippa använda sina egna.

Kärnvapenteknologins inträde på arenan har understrukt idén med avskräckning. Avsikten är att man aldrig ska behöva använda sina kärnvapen. Morgenthau skriver att kärnvapen kan åstadkomma urskillningslös massförstörelse ”och kan därför inte användas för rationella militära syften. De kan utnyttjas för att avskräcka från ett krig genom att hota med total förstörelse, men de kan inte användas för krig på ett rationellt sätt” (Morgenthau, 1967, s. 116).

Egendomligt nog accepterar Morgenthau, och dagens kärnvapenmakters ledare, tanken att hota med något som inte går att genomföra. Det är en princip som, tror jag, varje uppfostrare av barn skulle förkasta.

Hur fred ska uppnås

Morgenthau kan verka pessimistisk på många punkter, men han ger inte upp tanken på hur man kan få fred, lika litet som Hobbes och Clausewitz eller, för den delen, Lorenz gör det. Man kan förstå det: Varför lägger man ned arbete på att skriva stora böcker om man inte tror att det gör någon nytta?

Först något om det som Morgenthau *inte* tror hjälper. Han tror inte på UNESCOs program eftersom utgångspunkten, enligt hans åsikt, är helt felaktig: ”Problemet i världssamhället är av moralisk och politisk art, inte intellektuell eller estetisk”⁵ (s. 505).

Han hoppas inte heller mycket på nedrustning eller ens vapenkontroll så länge politiken driver på militär tävlan.

Hans förhoppningar står i stället till fredsbevarande och samhällsbyggande *diplomatiska processer*. Dessa kan sedan, så småningom, när folken är redo, leda till bildande av en världsstat. Det är endast i en sådan

---

⁵ ”Estetisk” ska här sannolikt uppfattas i vid bemärkelse, således innefatta perception, förmimelse, känslor och kreativitet.

som varaktig fred kan upprätthållas, tror han. Han ger också förslag på hur diplomatin kan vidareutvecklas för att lösa och minska konflikter.

Bland dessa förslag märks följande:

1. Diplomatin måste avstå från missionerande, och utrikespolitiken ska syssla enbart med nationella intressen. Det viktiga är att försvara territorium och statens institutioner. Det ska göras kraftfullt med tillräcklig styrka, också militär. Eftersom det nu finns kärnvapen, har situationen ändrats. Diplomatin måste ta hänsyn till alla staters säkerhet.
2. Det är också viktigt att i det diplomatiska arbetet se den politiska scenen från andra staters perspektiv.
3. Stater måste vara villiga att kompromissa i alla frågor som inte är av vital betydelse för dem.

Morgenthau anger fem ”nödvändiga förutsättningar för kompromiss”:

1. Ge upp icke-substantiella rättigheter och se till verkliga fördelar.
2. Se till att du aldrig placerar dig i en position som du inte kan ta dig ur utan att förlora ansiktet och från vilken du inte kan framflytta dina positioner utan allvarliga risker.
3. Låt aldrig en svag allierad fatta beslut för dig.
4. Militären är medlet för att bedriva krig, och utrikespolitiken är dess uppdragsgivare.
5. Regeringen är ledare för den allmänna opinionen, inte dess slav. Statsmannen ska inte ge efter för allmänhetens känslor men inte heller bortse ifrån dem.

Paradigmskifte

Thomas Kuhn har kommit att förbindas med uttrycket ”paradigmskifte”. Han studerade i sitt välkända verk *De vetenskapliga revolutionernas struktur* (1997, orig. 1962) den historiska utvecklingen av naturvetenskaperna, men jag tror att hans tänkesätt kan appliceras rent generellt. Begreppet ”paradigm” har också kommit att användas mycket allmänt.

Kuhn förklarade termen *paradigm* med begrepp som utgångspunkter, föreställningar, värderingar och regler. Det paradigm som en viss vetenskap använder avgör hur frågorna ställs och hur de sedan hanteras.

Vetenskaperna ska lösa problem. Paradigmen förser forskarna med en karta och även med anvisningar hur den ska användas. Ett väsentligt problem kan uppstå, ett problem som inte kan lösas inom ramen för det existerande paradigmat. När många försök har gjorts, och problemet inte kunnat lösas, uppstår en kris, säger Kuhn. Denna framkallar ett nytt sätt att tänka.

En ny teori intar den äldres plats. När denna nya teori får betydelse för hur den vetenskap som är berörd ser på världen, uppstår ett paradigmskifte.

Detta sker dock inte utan motstånd från vetenskapsetablissemangen. Under en tid kommer det gamla och det nya paradigmet att tävla med varandra. Det gamla ger inte upp kampen förrän det nya alternativet anses lösa problemen bättre. Det kan ta mer än en generation innan det nya accepteras, men när det gör det, har en vetenskaplig revolution skett, skriver Kuhn. Han jämför dessa vetenskapliga revolutioner med de politiska.

Inom vårt ämne, konflikter och lösning av konflikter, kan man tillämpa teorin om paradigmskiften. Teorin om maktbalans till försvar av länder mot militära angrepp (det förhärskande maktparadigmet) har visat sig vara otillräcklig. Trots eller p.g.a. att det läggs en oerhörd mängd resurser på den militära sektorn, och detta har lett till en kapprustning av aldrig tidigare skådad omfattning, utspelas det fortfarande många våldsamma konflikter. Några av dem kräver ett mycket stort antal liv, skadar många människor och ger upphov till ett växande antal flyktingar. Jordan hotas av massförstörelsevapen, fattigdom och miljöförstöring. Allt detta är väl känt. Många upplever behov av ett nytt sätt att tänka. Albert Einstein brukar citeras: "We shall require a substantially new way of thinking if mankind is to survive"⁶.

I tävlan med det traditionella sättet att tänka finns det nu ett nytt. Jag har valt att kalla det för "det framväxande paradigmet". Det har många aspekter som är förbundna med varandra: hur man ser på förhållandet mellan människan och naturen, vad "uthållig utveckling" är, hur man ska nå en balans där naturen inte exploateras och där alla människor får sina grundläggande, fysiska och psykosociala, behov tillfredsställda samt en ny ekonomi där ekologiska hänsyn tas.

Jag har i denna bok begränsat mig till att se på konflikter och sätt att hantera konflikter. Human needs theory och Mahatma Gandhis lära ger de huvudsakliga ingredienserna till det framväxande paradigmet. FNs deklARATION om mänskliga rättigheter, 1948, och konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter 1966 (jfr. ovan ss. 16-17) utgör vägvisare liksom centrala delar av de stora världsreligionernas läror.

Burton (1986) har i en artikel jämfört två paradigmen, A och B, där A står för det traditionella maktparadigmet och B för det som jag vill kalla det framväxande paradigmet. Jag ska nu jämföra dessa två och utnyttjar därvid Burtons arbete. Jag bygger också vidare på det som sagts tidigare i denna bok, främst i kap. 3 och 5.

---

⁶ I översättning: "Vi kommer att behöva tänka på ett helt nytt sätt om mänskligheten ska överleva". Detta skrevs av Einstein i *New York Times* redan den 25 maj 1946.

En jämförelse mellan maktparadigmet och det nya, framväxande paradigmet

Maktparadigmet

De två paradigmen vilar på olika antaganden. Det s k *maktrealistiska synsättet*, som är det traditionella, utgår ifrån att det finns objektiva intressekonflikter (detta utgör ofta själva definitionen på konflikt) och att konflikten beror på *brist på materiella resurser*. Det finns en kaka att dela på. Detta leder till föreställningen att det som den ena vinner förlorar den andra. Vardera parten strävar efter att för egen del få så stor del av kakan som möjligt. Psykosociala aspekter tas ofta inte med i beräkningen, i varje fall inte till den grad som Human needs theory framhåller är nödvändigt.

Konflikt mellan parterna ses som något negativt som bör undvikas. Upplösningen av konflikten baseras på makt. Parterna kämpar om makten. *Hot och tvång* kan utnyttjas i kampen. *Avskräckning* rankas av parterna högt i deras försök att hindra den andra parten att utöva sin makt. Maktbalans är viktig. Med dess hjälp kan man erhålla och förhoppningsvis upprätthålla freden.

Fred ses som frånvaro av krig. Strukturer och institutioner anses vara lämpliga analysenheter när det gäller att förklara politiska fenomen. Här skiljer sig synsättet från Human needs theory som betonar individen som själva grunden för analysen.

Inom maktparadigmet antas makronivån vara väsensskild från mikronivån, medan Human needs theory betonar likheterna.

Vid *förhandlingar* försöker man inom maktparadigmet få till stånd avtal som *reglerar* förhållandet mellan de parter, som ser sig som motståndare. "Kakan" ska delas med hjälp av kompromisser. Olika formella processer utnyttjas: domstolsutslag, skiljedom, medling, försoning och direkta förhandlingar. Dessa återspeglar legala och sociala normer eller följderna av ett maktförhållande mellan parterna. I medling inom detta paradigm utnyttjar medlaren sin makt och lägger förslag. Ibland tvingas eller hotas en eller flera parter inte bara av varandra utan också av tredje part som kan vara representerad av medlaren (som inte behöver vara *en* person utan kan bestå av flera). Tredje part kan t.ex. vara en stormakt med egna intressen, eller det kan vara FN.

Vinst kan ge negativa konsekvenser

Burton fäster uppmärksamheten vid att när målet är att vinna fördelar för egen räkning (utan hänsyn till den andra sidan), kan det leda till förluster i viktiga intressen och värden. Detta händer på både lokal och global nivå. Relationen mellan parterna kan allvarligt skadas vad gäller tillit, respekt och positiva förväntningar. Ja, den kan förstöras för generationer framåt, i synnerhet när konflikten ligger på makronivå.

Det handlar här om abstrakta, icke-materiella värden eller grundbehov. Människor kan som en följd av motståndarsidans ”seger” uppleva förödmjukelser, orättvisa och brist på säkerhet. Detta leder till fortsatt konflikt, som fördjupas. Burtons bidrag är att han så tydligt har visat på detta: avskräckning fungerar inte i längden när grundläggande behov hotas och ej tillfredsställs.

”Det framväxande paradigmet”

Konflikt ses i det framväxande paradigmet som något antingen värdeneutralt eller som något positivt. Det betonas att konflikter är nödvändiga för liv, utveckling och växt. Det är hur vi *hanterar* konflikten som avgör utgången och om den upplevs som positiv eller negativ.

Konflikt kan enligt Human needs theory ha att göra med annat än materiella begränsade resurser. Ofta handlar det om allmänna värden som identitet, erkännande, säkerhet och känsla av kontroll genom delaktighet. Sådana *icke-materiella resurser minskar inte med konsumtion*, framhåller Burton, tvärtom. Detta ökar möjligheterna till långsiktig konfliktlösning.

Fred ses i det här paradigmet som någonting mycket mer än frånvaro av krig. Fred betyder frånvaro av fysiskt och psykiskt våld. Det innebär social rättvisa, jämlikhet, kort sagt, tillfredsställelse av grundläggande behov.

Den andra parten ses som *medarbetare för att lösa ett gemensamt problem*, medan i maktparadigmet man talar om motståndare och t.o.m. fiender. Parternas uppgift är att handla på ett sådant sätt att det ökar tilliten. Därför arbetar man öppet utan hemlighetsmakeri, och man försöker kommunicera med den andra parten. Polarisering motverkas.

Vid **konfliktlösning** skiljer man mellan en persons beteende och personligheten. Man kan fördöma handlandet men ej människan, som alltid bejakas. På så vis motarbetar man socialt utanförskap. Gandhi är här den store läraren.

Inom det framväxande paradigmet betonar man vikten av att *analysera* konflikten *innan* man föreslår lösningar. Denna analys ska utvärdera olika perspektiv så att man med inlevelse tillgodogör sig den andra sidans synsätt och problem. Man ska också ifrågasätta sina egna föreställningar och antaganden och utnyttja sin kreativitet för att hitta lösningar som tillgodoser allas intressen och behov i så stor utsträckning som möjligt.

Förhandlingar sker således annorlunda i det framväxande paradigmet jämfört med maktparadigmet. I det senare tillåter man t.ex. att parterna lägger fram sina lösningsförslag *innan* man tillsammans och enskilt har försökt analysera konflikten utifrån djupare behov och värderingar.

Medlingsprocessen sker också på ett annorlunda sätt i det framväxande paradigmet. Medlaren (som kan vara flera) är alltid opartisk och lägger inte fram egna förslag. Uppdraget är att hjälpa parterna att kommunicera — till att börja med nå så långt att de överhuvudtaget kan mötas. Det gäller att få

till stånd en så långt möjligt förtroendefull och konstruktiv process⁷ som ska leda fram till att allas djupare behov tillfredsställs i största möjliga utsträckning, det man ibland kallar *vinna-vinna* (eller båda vinner) lösning. Detta skiljer sig från maktparadigmets uppfattning att det handlar om ett nollsummespel (vinna-förlora).

I det framväxande paradigmet är det viktigt att båda (alla) parter blir *delaktiga i lösningen* och därmed också tar ansvar för den. Det sker bäst genom det *förhållningssätt* som är beskrivet ovan: hänsynen till alla parter perspektiv, analysen före lösningen, den opartiska medlingen, sökandet efter djupare, ofta dolda, behov — rädsla och oro — hellre än att stanna vid angivna ståndpunkter.

Medlen att nå målet måste vara förenliga med målet, betonade Gandhi starkt. Burton visade på vikten av att inte förskjuta medlen så att de blir mål. (Jfr. ss. 65, 87-88.)

Perspektivet på *auktoritet och ledning* är olika i paradigmen. Inom det framväxande paradigmet ses makt som något som kontinuerligt uppstår från många delar av samhället. Ingen är fullständigt maktlös, eftersom parterna är beroende av varandra. De styrande måste ta hänsyn till sina undersåtar eftersom samarbetet annars kan ta skada och helt upphöra. Inom maktparadigmet betonar man inte den senare aspekten. Tvärtom, ser man makt som något som utövas av några få.

Är det då realistiskt att använda sig av det framväxande paradigmet?

Burton menar att det är det enda realistiska. Förtrycks människor genom att deras djupare behov inte tillgodoses, kommer de att förr eller senare reagera med våld. Vår möjlighet att få resurserna på jorden att räcka är att handla i enlighet med det ”nya” paradigmet.

I nedanstående tabell sammanfattas och jämförs de två synsätten vad gäller synen på konflikter, konflikthantering och förebyggande av våld.

---

⁷ Detta är i och för sig viktigt också i det traditionella paradigmet.

	<i>Maktparadigmet</i>	<i>Det framväxande paradigmet</i>
<i>Syn på konflikter</i>	Konflikter är negativa. De ska undvikas så långt som möjligt.	Konflikter är nödvändiga för liv och växt. De är oundvikliga och <i>potentiellt</i> av godo. De ger <i>möjlighet</i> till förändring och positiv utveckling för <i>alla</i> parter. Destruktiv <i>hantering</i> av konflikter ska undvikas.
<i>Analysenhet</i>	Strukturer och institutioner är de lämpliga analysenheterna. De förklarar politiska fenomen.	Individen och den identitetsbärande gruppen är analysenhet. Detta gäller alla nivåer. Konflikter på mikro- och makronivåer har mycket gemensamt. De hanteras enligt samma principer. (HNT)
<i>Orsaker till konflikter</i>	Människans aggressivitet samt brist på resurser. Enligt vissa (Clausewitz, 1832; Hobbes, 1651; Lorenz, 1967, orig. 1963; Morgenthau, 1948, 1967), finns det en inneboende aggressiv instinkt eller drivkraft efter makt (och dominans) för dess egen skull. Andra, mer moderna företrädare, tror att brist på resurser tillsammans med aggressivitet utgör problemet.	Problemet kärna är <i>inte</i> människans aggressivitet (Fromm, 1976a, orig. 1973). Människorna försöker nå sina mål genom att svara på den situation de befinner sig i. De gör det efter bästa förmåga. Gränserna sätts av rådande strukturella förhållanden och människornas kännedom om möjliga lösningar (Burton, 1986). Ofta är det brist på resurser, men när grundläggande psykosociala behov — t.ex. behov av säkerhet, erkännande, tillhörighet, delaktighet och mening — tillfredsställs, ökar tillgången. Detta händer när mänskliga relationer förbättras. Häri ligger möjligheten till vinna-vinna lösningar. (HNT)
<i>Fokus</i>	<i>Positioner</i> deklareraras. Lösningar söks för de angivna konfliktämnen utan att efterforska dolda behov eller oro och rädsla som ej uttalats. Kompromiss kan bli en sådan "lösning".	<i>Underliggande</i> behov och värderingar, samt oro och rädsla söks genom analys av konflikten. Analysen som genomförs tillsammans med den andra parten leder till formulering av lösningar.
<i>Mål</i>	Målet är att vinna konflikten vars utfall är av typen vinna-förlora (nollsummespel) eftersom det är brist på resurser — det den ena vinner förlorar den andra.	Målet är att alla parternas behov tillfredsställs — vinna-vinna. Resurserna kan vid en konflikt fås att öka. Utmaningen är att åstadkomma detta. Resurserna att tillfredsställa icke-materiella behov är inte begränsade. Det gäller t.ex. säkerhet, kärlek, god självkänsla och tillhörighet. Båda parter kan samtidigt få dessa behov tillfredsställda. (HNT)

Tabell 7:1 Jämförelse mellan maktparadigmet och det framväxande paradigmet avseende konflikter, konflikthantering och förebyggande av våld. HNT = Human needs theory.

Maktparadigmet

Makt (se också auktoritet och politisk makt nedan) Utfallet baseras på makt. Det pågår maktkamper (Morgenthau, 1948, 1967). Konflikter *regleras* med hjälp av makt och/eller genom att tillämpa lagar. Att använda makt är effektivt. Maktbalansen avgör utgången. Maktbalans är en *nödvändighet* på makronivån (Morgenthau, 1948, 1967). Det finns inget alternativ. Makt ses i termer av makt *över* (dominans).

Syn på avskräckning, hot och tvång Försvar bygger på idén om avskräckning och hot, inte primärt på tillit och goodwill.

Syn på den andra parten Den andra parten ses som *motståndare* eller *fiende*. Det görs ofta ingen åtskillnad mellan problemet och den person eller grupp av personer som ses som fiende. Det händer då att *människor* stämplas och fördöms när *beteendet* är negativt.

Förhållandet mellan parterna Ens egen part är subjekt, den andra parten objekt. Ansvar läggs på den andra sidan (Vindeløv, 1997).

Kontakt med den andra parten Kontakt med den andra parten bryts eller används för påtryckningar. Ury (1996, orig. 1991) skriver om "makt-spelet": "Man upphör lyssna och ger inte uppskattning. I stället hotar man. Man slutar att tolka den andras ståndpunkt positivt, i stället insisterar man på sin egen. Man slutar att bygga en gyllene bro och i stället tvingar man dem mot väggen. Man använder sin makt att tvinga dem att göra det man vill att de ska göra...". Brutna kontakt leder till polarisering som accepteras.

Det framväxande paradigmet

Utfallet baseras på objektiva kriterier och lagar (Fisher, Ury & Patton, 1992, orig. 1981). Konflikter kan regleras men ej lösas med hjälp av tvång och makt. Att hindra behov från att tillfredsställas leder till konflikter, upplösning, ohälsa. För att *lösa* konflikter långsiktigt är makt (=dominans) inte effektivt. Det finns *alternativ till politik som baseras på maktbalans*. Dessa alternativ bör utvecklas. Makt används för att nå ett mål som är gemensamt med den andra parten. Makt ses i termer av makt *till* lika väl som makt *med* och makt *över en själv*, självkontroll (Gandhi in Iyer, 1986-1987, Vol. II, ss. 231-232).

Avskräckning, hot och tvång är inte effektiva när mänskliga behov står på spel. Hot och tvång kan lätt ge en effekt motsatt den avsedda genom att det minskar tillit (Gandhi; HNT). Detta gäller alla nivåer.

Parterna ses som *samarbetspartners* för att lösa det gemensamma problemet. Problemet skiljs från personen eller gruppen av personer som ses som den andra parten (Fisher, Ury & Patton, 1992). Beteende kan fördömas, ej personen.

Det handlar om ett ömsesidigt förhållande mellan subjekt. Ansvar ligger hos båda parter (Vindeløv, 1997, s. 473).

Kontakt med den andra parten bör upprätthållas, åtskillnad bör göras mellan problemet och personen/ gruppen/ parten, och den andra parten ska alltid behandlas med respekt. Polarisering accepteras inte (t.ex. Fisher, Ury & Patton, 1992, orig. 1981; Gandhi).

	<i>Maktparadigmet</i>	<i>Det framväxande paradigmet</i>
<i>Processen</i>	Det handlar om <i>reglering av konflikten</i> (även om långsiktig <i>lösning</i> skulle ha föredragits). De metoder som används är domstolsutslag, skiljedom och medling där medlaren lägger förslag till kompromiss eller försoning. Tvång används ofta. Förhandling är i form av köpslående där maktkonfrontation vanligen betyder mycket. Ståndpunkter deklarerar redan vid starten. Underliggande behov är inte i fokus — den andra sidan får gärna förlora ansiktet; faktum är att det ses som en fördel i "maktspellet".	Det handlar om långsiktig <i>lösning av konflikten</i> . De underliggande <i>antagandena</i> ifrågasätts. <i>Medlaren</i> (en eller flera) är opartisk och lägger inga förslag till lösning men underlättar kommunikationen mellan parterna och det kreativa sökandet efter lösningar som syftar till att tillfredsställa alla parter behov och intressen. Den andra sidan får inte förlora ansiktet. <i>Parternas perspektiv</i> står i centrum för processen. Lösningen tvingas aldrig på parterna. Status och makt är kanske inte till hjälp. Makt (= styrka) används för att hantera processen konstruktivt och förmå den andra parten till detta, inte till att tvinga den andra.
	Medel och taktik tillåts övergå i mål.	Medel och taktik ska ej sammanblandas med målet (HNT). Medlen ska stå i överensstämmelse med målet (Gandhi).
<i>Lösning</i>	Lösningen kan tvingas på den andra parten. Kortsiktig lösning accepteras.	Långsiktig lösning är målet. Kortsiktig lösning accepteras ej.
<i>Auktoritet</i>	Uppifrån-ned perspektiv. Auktoriteter har rätt att vänta sig lydnad och andra har en plikt att lyda. (Burton, 1986, s. 112 för att beskriva A-alternativet.)	Nedifrån-upp perspektiv. Auktoriteter vilar till slut på värderingar som knyts till relationer mellan auktoriteter och dem över vilka de utöver sin auktoritet. (Burton, 1986, s. 112 om B-alternativet.)
<i>Politisk makt</i>	Människor är beroende av beslut, stöd och goodwill från sina regeringar eller andra hierarkiska system till vilka de hör. Makt utgår från få. Auktoriteter får sin legitimitet genom effektiv kontroll och utländskt erkännande. (Burton om A-alternativet.)	Makt uppstår kontinuerligt från många delar av samhället. Ingen är helt maktlös, eftersom det finns ett ömsesidigt beroende i förhållandet. De som har auktoritet behöver ta hänsyn till sina underlydande. Dessutom är de styrande beroende av att andra lyder och samarbetar. Samarbete kan dras tillbaka. (Burton om B-alternativet; Sharp, 1973; Sites, 1973.)
<i>Auktoriteters roll</i>	Auktoriteters roll är att bevara institutioner och värderingar i samhället. (Burton om A-alternativet.)	Auktoriteters roll är att upprätthålla relationer så att mänskliga behov tillfredsställs. (Burton om B-alternativet.)

Maktasymmetri, en diskussion

Ofta föreligger en stor skillnad i makt mellan parterna. Problem uppstår när en mäktig part förtrycker en annan. Fungerar då ”det framväxande paradigmet”?

Låt oss först se på ett tredje synsätt, nämligen det som Galtung förespråkar, strukturalistens. Här framhåller man att våld är inbyggt i systemen, och att människor förtrycks av dessa snarare än av aktörer som kan identifieras. Jag har ovan (kap. 6) nämnt indirekt våld som motsats till social rättvisa och då också hänvisat till Galtung.

Strukturalisten intar ståndpunkten att aktivisten och fredsarbetaren ska ta ställning *för* den förtryckta parten *mot* förtryckaren. Konflikten ses som objektiv, snarare än subjektiv, i så motto att upplevelsena betonas mindre än i Human needs theory. Man visar på materiella omständigheter som var och en kan iaktta.

Jag ser det som möjligt att förena det framväxande paradigmet med strukturalistens synsätt, förutsatt att den senare, i likhet med Galtung, förespråkar ickevåldsmetoder. Gandhi verkade mot en starkare, förtryckande part. Sharps metoder (kap. 5) och historiska exempel handlar också om asymmetriska konflikter. Det framväxande paradigmet förespråkar inte något passiv, undanlidande förhållningssätt. Tvärtom! Uppgiften är att beslutsamt ta itu med problemet men ändå behandla personen/personerna med respekt och kärlek: “To be hard on the problem, soft on the person”. Det var detta förhållningssätt Gandhi utvecklade och genomförde.

Ändå föreligger här ett problem. Ska, man eller ska man inte vara opartisk när den ena parten förtrycks av den andra? Problemet gäller på mikronivå lika väl som på makronivå. Jag är ense med Galtung och andra att man ska stödja den förtryckta parten. Det är bra att man betonar strukturerna och systemen. På så vis kan man sätta in kraften på att försöka förändra dessa.

Den som ska vara opartisk är medlaren. Det är helt enkelt nödvändigt för att få med sig alla parter i en överenskommelse som blir hållbar. Medlaren kan verka *samtidigt* som andra tar itu med problemet och tar ställning för den svagare parten. Medlaren ser till parternas perspektiv och verkar för en process där människorna kan mötas så som Human needs theory förespråkar.

Det är emellertid inte givet att alla konflikter alltid kan hanteras med hjälp av medling. Tag t.ex. mobbning på mikronivån. Handlingen måste beslutsamt fördömas och stoppas medan personerna — mobbare, medhjälpare och offer — ska behandlas som människor med behov som inte blivit tillfredsställda, människor som behöver vår empati och vår hjälp. Gör åtskillnad mellan problemet och personen! Återigen är det detta som blir lösningen på vårt dilemma.

Nej, medling är inte alltid det rätta. Vi har fascisten som anfaller offret, och narkotikahandlaren som söker kunder. Handlingen måste stoppas, men personerna ges en chans att förändra sig och återupptas i samhällets gemenskap. Uppgiften är att förändra samhället så att ingen, vare sig människa eller grupp, någonsin ställs utanför. Härmed berör vi det som är ämnet för nästa kapitel: socialisering och gruppens påverkan.